

DÖNEMİN FRANSIZ GAZETELERİNDE
1897 OSMANLI-YUNAN SAVAŞI
1897 OTTOMAN-GREEK WAR IN THE FRENCH
NEWSPAPERS OF THE IT PERIOD

SEDAT KANAT

Dr. Arş. Çör., Bingöl Üniversitesi, Fen/Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Dr. Res. Assist., Bingol University, Faculty of Arts and Science, Department of History
sedat5825_kanat@yahoo.com.tr

 <https://orcid.org/0000-0001-8662-9069>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi-Journal of Turkish Researches Institute
TAED-62, Mayıs-May 2018 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 11.09.2017
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 12.05.2018
Sayfa-*Pages* : 447-464
 : <http://dx.doi.org/>

www.turkiyatjournal.com
<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by

 iThenticate®

**DÖNEMİN FRANSIZ GAZETELERİNDE
1897 OSMANLI-YUNAN SAVAŞI
1897 OTTOMAN-GREEK WAR IN THE FRENCH
NEWSPAPERS OF THE IT PERIOD**

SEDAT KANAT

Öz

20. yüzyıla doğru gelirken dünya, ortaya konulan yeni teknolojik buluşlar ve siyasi fikirlerle, artık bambaşka bir dönemecin eşiğindedi. Osmanlı Devleti'nin geleneksel yapısı, yeni oluşmakta olan dünyanın ve anlayışın haylice uzağındaydı. Bu durum onu, özellikle 19. yüzyılın başından itibaren, bünyesinde birçok değişiklikler yapmaya zorluyordu. Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla çerçevesi çizilmeye çalışılan bu değişiklikler, sanıldığı kadar kolay olmayacağına benziyordu ve öyle de oldu. İster kendi kararıyla olsun, isterse dış yönlendirme ve müdahaleyle olsun, bir taraftan yenileşme gayretleri sürerken, diğer yandan devletin geleneksel yapısı korunmaya çalışılıyordu. Böylece imparatorluk, imparatorluklar çağının artık kapanmaya yüz tuttuğu bir dönemde, dış destek ve yardım olmaksızın adım atamayacağına farkına vardı. Bir dünya gücü olarak gelişmekte olan Batı'dan son büyük yardımı ise, Kırım Savaşı sırasında aldı. Bu savaş aynı zamanda, devletin oldukça külliyetli borçlanmaya gittiği ilk dönem oldu. Alınan borçlar, II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde o raddeye vardı ki, borçların tahsili, ancak Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin kurulmasıyla bir programa bağlanabildi. Böylece Sultan, hem bu borçlarla; hem de Balkanlar, Arap vilayetleri ve Halife olarak diğer Müslüman memleketlerdeki sıkıntılarla uğraşmak durumunda kaldı.

Balkan devletlerinden Yunanistan, 1829 Edirne Anlaşması'ndan beri bağımsızdı. Bu devlet, 19. yüzyılın sonlarında, kendi geçmişinden ve Batılı devletlerin kişkırtmasından aldığı güçle, Osmanlı'nın Girit

Abstract

The world was threshold of utterly different turning when bear down on into the 20th century, with fresh technologic creation and political ideas. Ottoman Empire's traditional structure was a good bit far who the new world which currently be in the making and mentality. This circumstance it was compel that in his structure to make the changes, specially since beginning of 19th century. This changes which was envisage with Tanzimat and Islahat decrees was resemble that be not make as easy as was presumed and maked precisely in this way. On one side, the reform demands of the modern world are being attempted to fulfill, and it is tried to preserve the state's own historical structure on the other side, whether with his self decision or with external guidance and intervention. So empire knew that not make a step without external support and aid, in which the epoch begun to closed of empires era. It taked late help from West which emergent as a world power, in the course of Crimea War (1853-56). This war maked initial period, at the same, which state went into debt. Receiving loans beyond all bear in term of Sultan Abdulhamid II, so collection of this loans, merely, that payment programmed after established the Düyun-ı Umumiye İdaresi (Management of General Loans). Thus Sultan complete to strive what both against this loans and grievances which in the Balkans, Arabic provinces and in other Muslim states, as a Caliph.

Greece of the Balkan states independent since 1829 Edirne Treaty. This state begun to intervention for the affairs of Crete which under Ottoman management within the basis that his self-history and the agitation of Western states,

yönetimine müdahale etmeye başladı. Bunun kabul edilmesi elbette mümkün değildi. Ayrıca tam bu noktada tarafsız kalan veya tereddüt yaşayan Batılı güçlerin söz konusu durumu, 1897 Türk-Yunan Savaşı'nı netice verdi. Savaş, Hristiyan refleksiyle Avrupa basını tarafından yakından takip edildi ve özellikle gazetelerde geniş yer buldu. Fransız gazeteleri de bu kısımdandı. Gazetelerde, bir taraftan günbegün değişik kaynaklardan gelen savaş malumatları yayınlanırken, bazen de uzmanların görüşleri yayınlanıyordu.

Anahtar Kelimeler: 19. yüzyıl, Tanzimat, Kırım Savaşı, Edirne Anlaşması, Fransız Gazeteleri.

late in 19th century. To agree what this condition was impossible for Ottoman Empire. At this juncture, a thus mentioned situation what of West powers in neutral or hesitation brought about Turc-Greek War. The war was closed follow-up by Europe pressed and it had a broad repercussion especially in newspapers, with Christian reflex. French newspapers was such too. On one side, as publishing what war information's from different sources, and was publishing that specialist's views every so often.

Key Words: 19th Century, Tanzimat, Crimea War, Edirne Treaty, French Newspapers.

A. Giriş

Osmanlı Devleti 19. yüzyılın sonlarına doğru gelirken, esasında tarihsel olarak kuruluşundan itibaren tanıdığı ve negatif veya pozitif ilişkili olduğu; böylece bir nevi içinde olduğu Avrupa'nın, özellikle Fransız Devrimi ve yaptığı bilimsel atılımlarının iteklemesiyle geçtiği yeni fazın anlamına yönelik bir şaşkınlık yaşarken; diğer taraftan, yıllar içinde oluşmuş devasa dış borçların üstesinden gelmeye çalışmanın meydana getirdiği bir bunalımın içindeydi. Bu boyutlar, çağa vereceği manalar noktasında imparatorluğu adeta bir kısaç içine almıştı. Tam bu hengâmede ve netâmeli durumlar içerisinde, Osmanlı Devleti açısından kendisinin “son tarihsel zamanlarının parlak bir sayfasını” oluşturan 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı patlak verdi.

1878 Berlin Anlaşması'yla Teselya Yunanistan'a verilirken Epir Osmanlı'da kalmıştı. Ama Yunanlılar Epir'i de istiyorlardı. Savaşın bu yönüyle, aslında Yunanistan'ın Megalo İdea'sına dayandığı söylenebilir. 1896 yılında yeniden alevlenen Girit İsyanı onlara hareket zemini sundu ve Yunanistan Şubat 1897'de buraya asker çıkardı. Buna mukabil Batılı güçler de geri kalmadı ve asker gönderdiler (Akşin 1995: 174).

Savaş esnasında Sadrazam Halil Rıfat Paşa, Serasker Rıza Paşa ve ordu kumandanı ise Gazi Edhem Paşa'ydı. Ali Said'e göre, bu üst yönetim kademesini oluşturanlar, işlerinde iyi olmanın yanında fennî bilgiye sahip kişiler değillerdi (Said 1994: 146). Buna rağmen savaş tam bir ay gibi kısa bir süre içerisinde kazanıldı. Bu durum dış dünyada sınırlı bir şaşkınlık yarattığı kadar Osmanlı coğrafyasında da sevinçli bir şaşkınlık meydana getirdi. Ortak davranış kipi olarak şaşkınlıkta birleşilmesinin nedeni elbette ki, artık ölmek üzere olduğu düşünülen bir imparatorluğun bunu nasıl başardığı sorusuydu. Ayrıca savaş şöyle bir fonksiyonu da icra etti: Son derece yıpranmış ve yaşlanmış olan imparatorluk, II. Abdülhamid etrafında şimdi yeniden kenetleniyordu (Haslip 2001: 256).

Aşağıda ifade edilecek olan hususlar, şaşkınlık yaratan yukarıdaki soruyu, yani Osmanlı'nın her yönden bitkin bir haldeyken söz konusu savaşı nasıl kazandığı sorusunu aydınlatma çabalarına bir nebze olsun katkıda bulunmak amacıyla matuf olacaktır. Yalnız bu aydınlatma çabasında temel materyal olarak dönemin Fransız gazeteleri seçilmiştir. Nedeni ise, hem özellikle Fransız Devrimi'nden sonra bu ülkenin adının dünyada daha

sık duyulmaya başlanması ve böylece etki alanının genişlemesi, hem de aynı ülkenin eskiden beri süregeldiği gibi Osmanlı Devleti ile olan sıkı ilişkilerinin devam etmesinde billurlaşmaktadır. Bunun dışında, Fransız gazetelerinin bu savaşla ilgili olarak yapılan çalışmalarda yeterince gözden geçirilmemiş olması da önemli bir teşvik edici fonksiyon görmüştür. Bunların yanında, tarihsel bir olayı değerlendirirken gazetelerin kamuoyunu yansıtan önemli bir araç olduğu da gözden kaçırılmamalıdır.

B. Savaşın Girit'ten gelen ayak sesleri

Yunanistan'ın Giritli Rumlar için bir bağımsızlık örneği olması; adaya vali olarak bir Müslümanın atanması; düzenin sağlanması, vergiler gibi çeşitli konularda alınan tedbirlerin kısmen sert olması; Yunanistan'ın, adanın Hristiyan nüfusunun talebiyle buraya asker çıkarması; Batılı güçlerin kararsız tavırları; Almanya'nın Osmanlı'yı kışkırtması vb. nedenlerle Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasındaki gerilim 1897 Şubat'ından itibaren artmaya başlamıştı (Haslip 2001: 256-57).

Bu gelişmelerden iki ay kadar sonra Yunanistan'a savaş ilan edildi. Savaş otuz gün içerisinde sonlanan kısa bir zaman dilimini çevrelese de, başlamasından hemen hemen bir ay önce, geldiğini haber veren işaretler görünmeye başlamıştı. Bu işaretlerin en belirginlerinden birisi olarak Yunan hükümeti, o dönem resmen hâlâ Osmanlı'ya bağlı Girit Adası'na yapılacak ticarete bir sınırlama getirme kararı almıştı. Hiçbir gemi Girit kıyılarına Yunan gemileri olmaksızın yaklaşamayacaktı. Ayrıca Batılı devletler Girit'teki gelişmelerden kesintisiz haberdar olabilmek için kritik kısımlardaki telgraf sisteminin tamamlanmasına karar vermişlerdi. Bu gelişmeler Osmanlı'yı Yanya eyaletine bağlı Trikkala eyaleti yakınlarındaki Domenico (*Dictionnaire Geographique*, 1873: 93) ve Manastır civarına asker sevk etmeye yönlendirmişti (*La Croix*, 20 Mart 1897: 1). Batılı devletlerle Yunanistan, her ne kadar Girit meselesinde Osmanlı'ya karşı birleşmiş olsalar da, aralarında bir tür rekabet de vardı. Yunanlıların ablukasından başka Avrupalı devletlerin çevrelemesi ve stratejisi de o kadar ciddiydi ki, bu koalisyon içerisinde yer alan Avusturya kruvazörü Girit açıklarında Yunan flaması taşıyan bir ticarî gemiyi bile batırmakta beis görmemişti. Yunanistan ise Girit'le olan bağlantısını yalnızca kendisiyle ada arasında kurulmuş bulunan bir "optik telgraf" hattıyla sağlamaktaydı (*Gil Blas*, 22 Mart 1897: 2). Bir taraftan bunlar yaşanırken diğer taraftan da adada düzeni sağlamak gayesiyle bulunan Türk askerine yönelik saldırılar devam ediyordu. Devriye gezen üç askerden birisi, bir kiliseyi yağmaladığı iddiasıyla 21 Mart'ta öldürülmüştü. Bu olay Avrupalı güçlerin burada hemen bir anlaşma yapma isteklerini daha da körükledi. Fakat Girit'ten ayrılan Yunan savaş gemileri Atina Limanı'na ulaşmasına rağmen, içinde yüz elli askerin bulunduğu Fransız gemisine askerlerini çıkarmak için izin verilmedi (*Gil Blas*, 22 Mart 1897: 2).

Bu sırada bölgeye duyarsız kalamayan Rusya'nın istihbarat çalışmaları hız kesmeden devam ediyordu. Rusya, Batılı ülkelerin özellikle Girit yönetimine geçecek isim hakkında ciddi bir ihtilaf içinde olduklarını öğrendi. Ayrıca Salagaro'da (Epir civarında bir bölge) bulunan Türk birliğine götürülen bin çuval una el koyan bölgedeki askerî güçler arasında muhtemelen Ruslar da vardı. Bu olayın ardından Türk tarafı hukuksal haklarını gündeme getirdi. Mesela Berlin Anlaşması'na göndermede bulunan Osmanlı, bu anlaşmanın tahkim edilmesini önerirken, aynı zamanda altı adet zırhlı

krvazörünü de, rıhtımlarda toplanan ve “yaşasın Sultan” diye bağırان insanların arasından Çanakale Boğazı’na ve Gelibolu Yarımadası’na konuşlandırdı. Buna karşı Rusya da altı yüz asker taşıyan devasa “Yaroslav Vapuru”nu Girit’e doğru yola çıkarmıştı (*Gil Blas*, 22 Mart 1897: 2).

Tüm bu yaşananlarla birlikte Fransız basınında, adadaki problemlerin bir türlü çözülememesinin nedenleri de ele alınıyordu. Bir gazete bu sebeplerden birisi olarak, Osmanlı’nın reform gayretlerinin tam olarak başarıya ulaşamamasını görüyordu. Bunun için reformların “kışkırtıcısı” olarak nitelenen Yusuf Ziya Paşa’nın görüşlerine yer verilmişti. O aslında II. Abdülhamid’in Kudüs’teki temsilcisi olmakla birlikte Paris’te de onun olağanüstü bir görevlisiydi. Kudüs’te Hristiyanlardan bile saygı gören “bilge” bir Müslümandı. Ona ilk olarak yaşanan Ermeni olayları ve ölümleri sorulmuştu. Paşa bu soruya cevap verirken öncelikle olaylar hâlâ sıcaklığını koruduğu için tarafsız olamayacağını; üzerinden zamanın geçmesinin önemini vurgulamıştı. Sonra Ermenilerin mezihyetleri ve bir savaş esnasında fanatiklik açısından Kürtler kadar ileri gidebilen seciyelerinden bahsederek giriş yapmıştı. Sonra Osmanlı’nın bir savaş anında asilik yapan kabilelere karşı uyguladığı mecburi şiddetin aynısını, Avrupalıların geçmişte Yahudi ve Müslümanlara karşı uygulamasını kendi insanlarına nasıl anlattıklarını sormuştu. Kendisi Kudüs’te görev yaptığı sırada aralarında anlaşmazlık bulunan Hristiyanların arasını bile düzeltmeye çalışmıştı. “İşte gerçek buydu”. Bu mülâhazaların ardından şimdi asıl sorunun cevabına sıra gelmişti. Evet özellikle Girit meselesinden ötürü Osmanlı Devleti ve Yunanistan arasında bir savaş ihtimali vardı. Türk askeri ise dünyanın en disiplinli askerlerindendi. Üstelik savaş olursa İstanbul’daki yüz bin Yunanlı ne yapacaktı? İsyana mı kalkışacaklardı yoksa şehri terk mi edeceklerdi? Dolayısıyla onların (Yunanlıların) Girit’te yaşanan karışıklıkları kurcalamamaları kendi menfaatlerine daha uygundu. Osmanlı ordusu 1827’lerde olduğundan daha kalabalık ve korkusuzdu. “Birkaç gün içinde Atina’ya ulaşabilirdi”. Bundan başka Abdülaziz zamanında güçlendirilen donanmadan da bahsetmişti. Son olarak özellikle Fransa’nın ve İngiltere’nin çıkarlarının Osmanlı’nın yanında yer almaktan geçtiğini belirterek mülakatı tamamlamıştı (*Gil Blas*, 22 Mart 1897: 2).

Adanın yerli sakinlerine bakılacak olursa, bir siyasî ve askerî karışıklık içerisinde Girit halkı kendi geleceğini şekillendirmeye çalışıyordu. Bu noktada, gazetenin yorumuna göre “Giritlilerin tümü” Yunanistan’ın ilhakını bir çözüm olarak benimsemişlerdi.¹ Tabi bu, Batılı devletlerin hepsinin onay verdiği bir çözüm olmaktan uzaktı. Bu noktada İngiltere İstanbul’daki büyükelçisini, Türk mevkîdaşlarına, Girit’te bulunan Osmanlı askerinin geri çekilmesi yönünde bir ısrarda bulunmaması konusunda uyarıyordu. Bu olursa Yunanistan’ın adayı ilhakı kolaylaşırđı. Rusya ise Roma’ya çektiğı bir telgrafla tüm Hristiyanların hamisi olduğunu vurgulayarak Papa’nın tebriğine mazhar olmuştu. Fransa buradaki işgalci Yunan askerlerine ulaştırılmak üzere Marsilya ve Tulon limanlarından altı yüz çadır göndermişti. Adadaki Türk askerleri ise, özellikle Hanya’da bulunan deniz filosu yardımıyla düzeni sağlamaya çalışıyordu. Ama her tarafta Giritli

¹ Gazetede “Giritlilerin tümü”nün Yunan ilhakından yana olduğu şeklinde bir ifade geçse de, yine Ada’nın yerli unsurlarından birisi olan Türklerin bu tür bir ilhaktan yana olmayacağı açıktır.

Rum isyancılarla karşılaşılıyordu. Asilerin en büyük faaliyeti ise geçtikleri yerlerdeki Türk evlerini ateşe vermeleriydi (*L'Intransigeant*, 27 Mart 1897: 2).

Ada üzerinde yaşayanlardan başka dışarıdaki, özellikle Yunanistan'daki Giritli Rumların dünya kamuoyunu etkileme ve onların yardımlarını elde etme gayretleri de sürüyordu. Yunanistan'da bulunan "*Le comité central crétois d'Athènes*" Kraliçe Viktorya'ya; Félix Faure'ye (Fransa), Avusturya, Almanya ve Rusya imparatorlarına bir çağrıda bulunmuştu. Burada komite özellikle Hanya ve çevresinde bulunan Hristiyan evlerinin Türkler tarafından yakıldığını söylemişti. Sonunda İstanbul'daki büyükelçiler - tabiri caizse- Osmanlı ordusunu orantısız güç kullanmaktan vazgeçmeye çağırışlardı (*Le Journal*, 1 Nisan 1897: 2).

Yunanistan adadaki varlığından vazgeçmeye niyetli değildi. Bir taraftan adada bulunan Hristiyan ada sakinlerinin güvenini, burada bulunan askerî birliklerini geri çekmeyerek elinde tutmaya devam ederken; diğer taraftan da bu askerinin motivasyonunu sağlam tutmaya gayret ediyordu. Bu bağlamda Yunan güçlerinin komutanı Albay Vassos'un rütbesi generalliğe yükseltilmişti. Buna ek olarak Türk tarafının motivasyonunu kırmak için ordu kumandanı Edhem Paşa'nın istifa ettiği ve istifasının nedeni olarak da Bâbîâli ve Harbiye Nezareti'nden gelen savaş karşıtı istekleri ortalıkta söylenti olarak dolaşıyordu. En sonunda Paşa yazdığı bir telgrafla bunu yalanlamış ve II. Abdülhamid'in emrinde olduğunu bildirmişti. Avrupalı diğer devletlerin Hanya'da bulunan konsolosları bir kez daha Yunanistan'a nota vermiş ve Girit'te bulunan askerlerini geri çağırmasını istemişti. Diğer taraftan da Girit sularında bulunan komutanlara, Yunanistan'ın Atina Körfezi'nde uygulamaya başladığı ablukayı yarma niyetlerinden vazgeçmeleri emredilmişti. Rusya ise Atina Körfezi'nin bu şekilde abluka altına alınmasını Yunanistan'ın "*içler acısı inatçılığı*"na bağlıyordu. Bu durum Avrupalı devletlerin ilerleme isteklerine hız kazandırıyor. Üstelik ada sakinlerini, onların gerçek isteklerini yerine getirmeye çalışan Batılı devletleri engelleyerek kötü sonuçlara mahkûm ediyordu. Bu koşullar ancak ada üzerindeki "*tüm baskılar ve tüm menfaat etkileri*" ortadan kaldırılsa pozitif bir hale kavuşabilirdi (*Journal des Débats, Politiques et Littéraires*, 6 Nisan 1897: 1).

Batılı güçler bir denge davranışı olarak Girit meselesinin çözümü için buraya yeni bir Prens seçiminde Osmanlı'yla ters düşmemeye çalışıyorlardı. İtalya, Almanya, İngiltere gibi dönemin güçlü/güçlenmeye başlayan devletleri için kimin Prens olduğu o kadar da önemli değildi. Prens "*kambur, tek gözlü, penguen*" bile olsa Giritli Rumlar Avrupalı güçlerin bir olumsuzluk halinde onu kurtaracaklarına inanıyorlardı. Bununla birlikte Avrupalıların Londra, Berlin ve Paris kongrelerinde kendilerine verdikleri Yunanistan'la birleştirilmeleri sözünü tutmadıklarını da dile getiriyorlardı. Üstelik onlar bir Almanı, İngilizli, Çinliyi vs. prens olarak görmek istemiyorlardı. Onların tek isteği Yunanistan'la birleşmekti (*L'Écho de Paris*, 11 Nisan 1897: 2). Girit'e yeni Prens seçimi konusundaki fikir ayrılıkları devam edip gitti. Özellikle Rusya Avrupa güdümünde bir yöneticiden yana değildi. Önerilen isimlerden birisi olan Prens Battenberg'e de, Kraliçe Viktorya'nın akrabası olması nedeniyle ada üzerinde "*Britanik*" etkilere yol açacağını belirterek karşı çıkmıştı (*L'Écho de Paris*, 11 Nisan 1897: 2).

C. Savaşın başlaması ve gelişim safhası

Osmanlı Devleti ve Yunanistan arasındaki ilişkilerdeki gerilim, 1897 yılı Nisan ayının ortalarından itibaren, diplomatik çevrelerin de belirttiği üzere, savaşa doğru kaçınılmaz bir hal alarak artmaya devam etti. Bunda her iki ülke de pay sahibiydi. Adada yaşayan gerek Türkler gerekse Rumlar “aşırı bir heyecan”, bir kıpırdanma içindeydiler ve onların bu hali “otoritelerin iyi niyetlerine karşı” sorunların çözümünde olumsuz bir etkide bulunuyordu. Üstelik adadaki muhtemel bir çözümün ertelenmesinin ya da çözümde tereddütlü davranmanın “ciddi bir tehlike” doğuracağı ortadaydı (*La Justice*, 23 Nisan 1897: 1; *Le Gaulois*, 16 Nisan 1897: 2).

Savaş artık iyice yaklaşırken ve esasında kısmen gerçekleşirken, Osmanlı Devleti ve Yunanistan ilk önce Yanya yakınlarına asker sevk etmeye başladılar. Bu durum Batılı güçlerin tepkisine neden oldu ve boşaltılmasını istedikleri sınır civarında bir “dehşet türü”ne neden olmaması için Türk ve Yunan birliklerinin bölgeden geri çekilmesini istediler. Buna rağmen gayrinizamî Yunan güçleri Baltimo’yu ele geçirerek Makedonya’daki Türk kuvvetleri arasındaki bağlantıyı kestiler. Arta şehrindeki çarpışmalarda ise Türkler “iki saatten fazla” dayanamadılar. Bundan sonra “muhtemel”di ki kendilerine katılacak isyancıların olduğu Yanya’ya yöeldiler. Daha sonra “üç günlük kritik bir zaman dilimi”ne gelindi. Bu bekleme süresi içerisinde Girit’te bir taraftan Selino ve Kissamo’da yeni kaleler inşa edilirken, diğer taraftan da torpido donanımlı Avusturya kruvazörleri bölgeye sevk edildi. Bahsedilen üç günün ardından Hanya’da yaşanan çarpışmada Osmanlı ve Yunan toplam yedi asker yaralanırken iki asker de yaşamını yitirdi. Bunlar olurken Batılı güçlerin çözüm arayışları ve anlaşmazlıkları sürüyordu. Adanın otonom bir şekilde “Giritliler Ulusal Birliği” tarafından yönetilmesine karar verildi. Bu, özellikle Almanya’nın karşı çıkmasına ve “sorunun çözümünü kaçınılmaz olarak geciktirmesine” rağmen gerçekleştirilmişti. Böylece Yarbay Famain komutasındaki “uluslararası ordular” Hanya’da bir geçit töreni yaptılar. Deniz piyade askerlerine madalyalar verildi. Amiral Canevaro, Famain’e memnuniyetlerini bildirdi. Bu şekilde bir çözüm bulunmasına rağmen Girit hükümeti “ada hakkında heyecanlı bir sevinç yaratan” Samos’taki garnizonun tahkim edilmesine karar verdi (*Le Gaulois*, 16 Nisan 1897: 2).

Genel olarak Batılılar ve Giritli Rumlar tarafından, meselenin Batılı güçlerin bu nevi bir çözümünü sonlandırıldığı düşünülse de Yunanistan’ın bu çözümden memnun olmadığını görüyoruz. Yunan Meclisi’nde milletvekili Carapanos, bu meselenin, herhangi bir güçlü devletin müdahale etmesine gerek kalmaksızın Türk ve Yunan müzakereciler arasında görüşülmesini istedi ve bu tür bir davranışın, “bir gücün araya girmesini doğal olarak engelleyecek” karakterini vurguladı. Buna karşılık Yunan Başbakanı Delyanni, tüm yarı resmî veya resmî olmayan engellemelere rağmen Osmanlı Devleti ile görüşmelerin zaten başlamış olduğunu söyledi ve müdahaleci bir gücün olduğunu resmen yalanladı. Mecliste ilk oylama yapıldı ve sadece bir İngiliz gemisi olan Nile’nin Phalère’ye (Atina’nın limanı [Alova, 2013]) gelmesine izin verildi (*Le Gaulois*, 16 Nisan 1897: 2).

Yunanistan ve Girit tarafında bunlar yaşanırken Dersaadet'te özellikle askerî ve sivil çevreler arasında “oldukça etkili” olan şey, sınırda yaşanan son olaylar hakkındaki “bilinmeyen detaylar”dı. Üç günden beri nazırlar arasındaki görüşmelerden² çıkan sonuçlarla ilgili bilhassa iki spekülasyon ortalıkta dolaşıyordu. Birisi Osmanlı yönetiminin Girit ve dolayısıyla Yunanistan meselesiyle alakalı herhangi bir kararının olmadığı yönündeyken; diğeri ise, sınırda yaşanacak yeni bir olay veya karmaşa durumunda Edhem Paşa'nın seferberlik ilan ederek Yunanistan'a savaş açacağı yönündeydi. Kamuoyu kararsız kalmaktansa ikincisinden yani Edhem Paşa'nın planından yanaydı. Osmanlı askerî çevreleri savaşın yeniden alevlenmesi halinde Yunanistan'a girdiklerinde kendi arkalarında meydana gelecek bir isyan hareketine müdahale etmek noktasında bir “korku” yaşıyorlardı. Askerî otoriteler özellikle Yanya ve Selanik'te başıbozukların yuvalandığını belirtiyorlardı. II. Abdülhamid bu sırada Alman imparatoru ve Rus çarıyla “sürekli bir iletişim” halindeydi. Bu sırada Osmanlı Zabtiye Nazırı Jöntürk üyeliğinden sorgulandı ve hüküm giydi.³ İstanbul'daki yabancı büyükelçilerin önerisiyle yayında olan Türk gazetelerinin Osmanlı-Yunan Savaşı'yla ilgili haber yapmaları yasaklandı. Bu sırada Rusya'dan bir hamle geldi ve Osmanlı Devleti'nden “Ermenilerinin geleceğinin rahat ettirilmesi için ciddi önlemler almasını ve yaşanan olaylarda suçu olanların cezalandırılmasını” istedi. Bu, onların son uğradıkları zararları bir nebze olsun tamir edebilirdi (*Le Gaulois*, 16 Nisan 1897: 2).

Osmanlı bir taraftan da savaş tedariklerine devam ediyordu. Öncelikle Nagara'da demirli bir filo Adalar'a doğru demir aldı. Ayrıca üç kruvazör, bir gambot (savaş gemisi) ve iki destroyer Çanakkale Boğazı'na doğru yola çıktı. Yedi yüz elli kişilik yüz on bir tabur, yüz kişilik yirmi beş filo, iki yüz dört parçalık otuz batarya da Teselya'ya doğru gidiyordu (*Le Gaulois*, 16 Nisan 1897: 2).

Osmanlı Devleti Yunanistan'a -bir gazetede ve başka bir yerde bu tarih 18 Nisan akşamı olarak geçse de (bkz. *Le Matin*, 18 Nisan 1897: 1; Akşin 1995: 174)- 17 Nisan 1897 tarihinde savaş ilan etti (Hülagü, Parag. 73). Her iki tarafın topraklarında bulunan resmî-gayriresmî statüdeki Türk ve Yunanlıların ülkeden ayrılmaları için on beş günlük bir süre belirlendi (*Le Matin*, 19 Nisan 1897: 1). Fakat bu, Osmanlı'nın Yunanistan'a karşı diyalog yollarını hemen ve tamamen kapattığı anlamına gelmiyordu. Nitekim hemen ertesi gün padişah Mabeyn'de hatırı sayılır danışmanlarından olan Aleksandr Karatodori Paşa'yı⁴ Osmanlı müzakerecilerinin Yunan kralıyla “direkt” görüşebilmelerini sağlamakla görevlendirdi. Tabi bu hiçbir şarta, isteğe bağlanmamış bir müzakere çabası değildi. Burada Sultan II. Abdülhamid anlaşma şartlarını da ortaya koymuştu. Bunlar bir gazeteye göre altı madde şeklinde özetlenmişti ve genel olarak Girit'in Osmanlı'ya bağlı yarı bağımsız statüsünün devamını isteyen önerilerdi. Sultanın,

² Gazetede “*Deux versions circulent sur le résultat du conseil que les ministres tiennent depuis trois jours*” şeklindeki ifadede geçen “*conseil que les ministres*” yani Bakanlar Kurulu resmî olamaz çünkü savaş sırasında Anayasa ve Meclis askıdadır. Bkz. *Le Gaulois*. (1897, 16 Nisan). s. 2.

³ Yine gazetede “*le ministre de la police*” şeklinde ifade edilen kişi Zabtiye Nazırı olmalıdır. Fakat başka bir yerde geçtiğine göre bu sıradaki Zabtiye Nazırı Ahmed Şefik Paşa'ydı ve o, Kasım 1896'dan Temmuz 1908 tarihine kadar bu görevi ifa etmişti. Bkz. Kunalp, S. (2013). *Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali*. İstanbul: ISIS.

⁴ Paşa hakkında geniş bilgi için bkz. Kanat, S. (2018). *Sultan II. Abdülhamid Döneminde Mâbeyn-i Hümayûn ve Görevleri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum 2018.

tüm bu talepler sonunda Yunanistan'a Osmanlı Devleti'yle arasındaki sınırlarında bir düzenleme sözü vermesi ilginçtir. Çünkü bu, esasında meselenin toplumsal boyutunu görmeden sadece siyasal yönü üzerinde durulduğunu gösteriyordu. Böylece nihaî çözümden uzağa düşülüyordu. Yunan kralı Georges ise bu şartların kendi açılarından kabul edilebilir bir hale sokulabilmesi için İstanbul'daki temsilcisini görevlendirecektir (*La Lanterne*, 18 Nisan 1897: 2). Ayrıca İzzet Paşa'nın, Padişahın Yunanistan kralı ile "direkt görüşmesi" yönünde yapmış olduğu önerisi de kabul görmeyecektir (*La Justice*, 23 Nisan 1897: 1).

Yunanistan aslında ülkelerindeki Avrupa desteğine güveniyordu. Batılı güçler ise temkini elden bırakmıyorlar ve daha çok sınırdaki çatışmaların "muhtemel sonuçlarını" bekliyorlardı. Bir gazeteye göre Yunan halkı "bütünüyle" savaştan yanaydı ve bu noktada Delyanni'yle aynı fikirdeydiler. Batı'daki kimi sivil toplum kuruluşları da beklendiği gibi Yunanlılardan yana bir tavır içindeydiler. Avrupa'da faaliyet gösteren *Association des Étudiants* (Öğrenci Birliği), Heidelberg Üniversitesi'nde öğrenim gören Ermeni öğrencilerinden Yunanlıların ve özgürlüğün yanında olduklarına dair bir mektup almıştı⁵. Bununla birlikte Yunan Parlamentosundaki fikir ayrılıklarının sürdüğünü görüyoruz. Dışişleri bakanı Visconti-Venossa, Girit işleriyle ilgilenen M. di Rudini'nin ofisini bu meselede yetersiz kalmakla suçladı ve sağlık sorunlarını bahane ederek istifa etti. Osmanlı tarafında ise atılacak adımların kararlılığı vardı. İsyanlara ve Yunanistan'ın talebine rağmen Samos adasındaki Türk gücü artırılmaya devam edildi. Giritli Rumlar ise tifo ve frengi salgınıyla mücadele ediyorlardı. İsyancılar su borularına zarar verdiği için halk su depolarını kullanmak zorunda kalmıştı (*La Lanterne*, 18 Nisan 1897: 2).

O zamana kadar Türk-Yunan Savaşı'na genelde iç sayfalarda yer veren Fransız gazeteleri savaş artık iyice kızışmaya başladığında bunu ilk sayfalarına ve manşetlere taşımaya başlamışlardı. *Le Matin* gazetesi bunlardan birisiydi. Gazetenin savaşa bakışı tamamen Avrupa merkezliydi. Bu savaşı Doğu'nun Avrupa'ya armağan ettiği bir "paskalya yumurtasına" benzetmişti. Türkler ve Yunanlılar arasındaki mücadelenin, onların antik kahramanlar gibi davranmasından kaynaklandığını da iddia etmişti (*Le Matin*, 19 Nisan 1897: 1).

Preveze taraflarındaki çarpışmalar "Olimpos Dağı'nın iki ayağı" Teselya ve Nézero'dakinden daha şiddetli geçiyordu. Kimi Avrupalı uzmanlar Yunanlılara, eski kahramanlıklarına rağmen Osmanlı güçleriyle baş edemeyeceklerini bildirmeyi uygun bulmuşlardı. İnişli-çıkışlı bir coğrafi yapıya sahip olan Türk-Yunan sınırındaki bölgeler bir *chessboarda* yani satranç tahtasına benzetilmişti. Gerçekten de Trikkala'dan Arta'ya, Larissa'dan Yanya'ya giden yollar teçhizatlı kuvvetlerin geçişi için hiç de güvenli değildi. Bu yolların son derece sarp olmaları yetmiyormuş gibi bir de ormanlarla kaplıydılar (*Le Matin*, 19 Nisan 1897: 1).

Görüşü alınanlardan ve savaş uzmanı olan veya öyle oldukları düşünülenlerden ikisi, 1886 olayları sırasında bölgede geziler yapan M. Melchior de Vogue ve askerliğe dair bir kitap yayınlamış olan Avusturyalı Mareşal Tuma'ydı. Onlara göre Epir'deki bir

⁵ Ermenilerden başka bazı Sicilyalılar, Makedonlar ve İtalyanlar da filen savaş mevzilerinde Yunanlılara yardım ediyorlardı. Protestolar yapıyorlar, Osmanlı ordusunun top bataryalarına tırmanıyorlardı. *Bkz. Le Matin*, 19 Nisan 1897, s. 1.

savaş her iki tarafa da faydalı olmazdı. Aspropotamos Vadisi ise, üzerine yeterli miktarda gücün yerleştirilmesi için hiç uygun değildi. Yanya ve Manastır arasına gelince burası adeta bir göller bölgesiydi. Teselya'da savunmaya mahkûm edilen Yunanlılar için en doğru karargâh noktası olarak Salamvryas (ancien Pénée) ve Larissa belirmişti. Özellikle ikincisi Yunanistan'ın savaş karargâhı olacaktır. Türk ordusu ise, savunmasını kolaylaştıracak olan Olimpos Dağı'nın boğazlarındaki yerini alacaktır (*Le Matin*, 19 Nisan 1897: 1).

Osmanlı ordusu, silahlarının “*bayağı*” olmasına rağmen ilk günlerden itibaren üstün geliyordu. Belli mevkiilerde mevzilenmiş iki ordunun ilk çatışmaları daha çok Ellassona düzlüğünde gerçekleşmişti. Türk ordusunun saldırılarının yoğunlaştığı diğer yer ise, Zarkos ve Griziano arasında bulunan Gunitza'ydı. Yunanlıların en iyi hücum ettikleri yer Nézéro'ydu. Larissa'dan kovalanan Yunan askerinin kendini toparlaması için öne çıkan mevki Otri (Othrys) Dağları'nın yamaçlarıydı. Burası Larissa'nın güneyinde kalan bir yerdi (*Le Matin*, 19 Nisan 1897: 1).

Savaş esnasında kimi zaman komutanların tereddüt yaşadıklarını görüyoruz. Bunlardan birisinde, Osmanlı tarafında Mareşal Edhem Paşa bazı durumlarda plan ve strateji geliştirmekte güçlük çekmişti. Denizdeki Türk donanması tarafından desteklenen kara birliklerinin mevki değiştirme hızlarını hesaplamakta zorlanması “*açık bir şekilde Osmanlı'nın zayıflığı*” olarak değerlendirilmişti. Böylece Yunanlılar, tıpkı eski komutanları Thémistocle (M.Ö. 533 senesinde doğan ve 470 senesinde intihar ederek ölen meşhur Atinalı kumandan - [Sami, 1889-1898]) zamanında olduğu gibi pozitif beklentilerini denizdeki filolarına yüklediler. Burada kastedilen, deniz gücüne vurulacak bir darbenin Osmanlı kara ordusunun düzen ve işleyişinde gedik açacağı düşüncesi olmalıdır. Bunun yanında onlar geniş çaplı bir Türk saldırısı ve kuşatması karşısında ne yapacaklarından ise çok az bahsediyorlardı. Aynı gazetenin yorumuna göre Yunanlılar sadece donanmalarını korumak derdindeydiler. Onların başarı için cesaretleri yoktu (*La Justice*, 23 Nisan 1897: 1; *Le Matin*, 19 Nisan 1897: 1; Hülagü, Parag. 33). Gazi Edhem Paşa yaşadığı bir diğer tereddüt noktasında; Makedonya sınırından geçmiş bulunan ve kendileriyle çatışan İtalyan-Yunan birliklerine karşı ne yapması gerektiği konusunda II. Abdülhamid'in talimatlarının neler olduğunu sorma gereği duymuştu. Buna Sultanın cevabı sorular şeklinde ve ağır olmuştu. Padişah yazdırdığı cevapta komutana, içinde düzenli Yunan askerlerinin de bulunduğu bu güçlerin nasıl olup da sınırları çaprazlamasına geçebildiklerini; bu durumun, tüm ciddiyetine rağmen onu hiç mi endişelendirmediğini; bu tür hallerde yapılması gerekenlerle ilgili hazırlık/deneyim sahibi olup olmadıklarını sert bir dille sormuştu (*Le Matin*, 19 Nisan 1897: 1).

Yunanlılar Girit için mücadele ettikleri görünümünü verirken şimdi Giritli Rumlardan destek almaya başladıkları anlaşılmaktadır. Bu yardımlardan birisinin göstergesi, Teselya sınırına kadar uzanan bölgedeki Yunan ordusunun başkomutanı olarak Girit kökenli olup, Fransa'da askerî araştırmalar yapan Albay Sapoundzaki'nin görev yapmasıydı. O, Yunan tugaylarını, her birini kendi içinde üç kısma ayırmak sûretiyle düzenledi. Osmanlı ordusu ise Alman kökenli olduğu iddia edilen ve kırk beş yaşını bulan Gazi Edhem Paşa komutasında sekiz ordu şeklinde yapılandırılmıştı. Bunların ikisi Epir'de, altısı Teselya'daydı. Dördüncü ve yedinci ordular da ihtiyat gücü olarak belirlenmişti (*Le Matin*, 19 Nisan 1897: 1).

Orta Avrupa'nın kendisini merkeze koyarak ve korunma içgüdüyle Yunanistan'ı bile daha o dönemden başlayarak dışladığı anlaşılmaktadır. Bir "*Avrupa Federasyonu*" fikrinin daha o savaş sıralarında bile gündemde olmasıyla birlikte, Lord Salisbury'nin (1830-1903/bir dönem Britanya başbakanı) belirttiğine göre 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'ndan kim galip çıkarsa çıksın bu iki devletten hiçbirisine kıta içlerine doğru nüfuz edinme şansı tanınmayacaktı. Onun temel ilkeleri iki başlık altında toplanmıştı: "*Doğu'da barış, Girit'te özgürlük*". Böylece herkes yerinde mutlu olabilir demek istemiş olmalıdır. Ayrıca yine bu savaştan daha büyük bir savaş veya tam karşıtı genel bir barış büyük denilen altı devletin yapacakları "*içten ve samimi*" işbirliğiyle mümkün olabilirdi (*Le Matin*, 19 Nisan 1897: 1).

İlginç bir şekilde 1897 Türk-Yunan Savaşı'nın -savaşın karşılıklı ilan edilme ve fiilen bitiş tarihleri baz alınır- tam bir ay süreceğini tahmin edenlerin olduğu söylenebilir. Fransız Parlamentosundan M. Goblet belki de harbin gidişatına bakarak 10 Nisan'dan beri tatilde olan Meclisin acilen toplanarak 18 Mayıs'a yani savaşın fiilen bittiği 19 Mayıs'tan bir gün öncesine kadar çalışmalarını sürdürmesini önermişti. Bu öneriyle birlikte Türk-Yunan sınırına, birliklerinin hareket etmesini önleyecek şekilde bir blok inşası fikri; Yunanlıların meydan muharebesinden ziyade dağlık sahalarda yapılacak çarpışmalarda başarılı olma ihtimallerinin yüksek olduğu; bu savaşın tüm Avrupa uyumunun sorumluluğuna bırakılması gerektiği; Fransa'nın tek başına hâlihazırdaki savaşa müdahale ederse tehlike içine düşebileceği gibi konular da Fransız vekiller tarafından tartışılmıştı. Farklı bir görüş de M. Delpech'ten gelmiş ve o, Avrupa haritasının revizyonunu dile getirmişti. Türk ordusunun Yunan ordusundan güçlü olduğu; Almanya'nın Osmanlı'ya, İngiltere'nin Yunanistan'a temayül ettiği konuşulanlar arasındaydı. Fransa'nın bu dış-politik meselede baskılar sonucunda kendisine ait olmayan bir rolü oynamak durumunda kalması "*acı verici*" bir durumdu. Üstelik büyük denilen devletlerin kurmaya çalıştıkları şey yalnızca bir "*barış hayali*"; Yunanistan'a verdikleri destek ise "*göstermelik*"ti (*Le Matin*, 19 Nisan 1897: 1).

Savaş devam ederken birliklere yeni güç takviyesine de devam ediliyordu. Bu bağlamda Larissa'daki Türk piyade kuvvetleri kırk bin kişiye çıkarılmıştı. Yunanlılar kimi yerlerdeki Osmanlı ablukası içinde "*beklenmedik*" bir direniş sergiliyorlardı. Söylendiğine göre Türklere büyük kayıplar da verdiriyorlardı. Çatışmalar 20 Nisan'da özellikle Preveze, Epir, Tırnova, Vigla, Damassi ve Maukezi'de yoğunlaşmıştı. Her zaman olduğu gibi savaş kararı veren ve savaşan resmî devlet konumunun karşısında, Preveze metropoliteninin söylediğine bakılırsa, bombardıman süresince Müslüman ve Hristiyan yurttaşlar arasında "*dostça ilişkiler*" de meydana gelmişti. Ordular açısından ise Preveze'ye saldıran Yunan güçleri geri püskürtülmüş ve yüz kişilik bir kayıp vermişlerdi. Ellassona yakınlarındaki çatışmada Osmanlı'nın Beşinci Tümen İkinci Tabur komutanı Abdül İzzet Paşa şehit olmuştu. Aynı gün Yunanistan'da bulunan Fransa ve Avusturya askerî ataşeleri sınıra doğru hareket edecekler; Yunan ordusu İmaret Kalesi'ni, Philippadés ve Stiwin'a'yı ele geçirecektir (*La Justice*, 23 Nisan 1897: 1).

Savaş bölgelerindeki hazırlık veya faaliyetler her zaman kolay olmuyordu. Yukarıda sayılan gönüllülere ek olarak Yunanlılar safında askere kaydolan Musevilerin Kavala'ya çıkması yerli halk tarafından engellenmiş ve onlar da başka bir güzergâh izleyerek demiryoluyla Goyran'daki Bravistha bölgesine gelmişlerdi. Bundan başka

büyük denilen güçlerin Yunanistan'daki temsilcileri ile Yunan hükümeti anlaşmaya çalışıyorlardı. Bu çerçevede 1856 Paris Kongresi de gündeme gelmiş; Yunanlılar burada kendilerine taahhüt edilen vaadleri hatırlatmışlardı (*La Justice*, 23 Nisan 1897: 1).

La Justice (23 Nisan 1897: 1) gazetesine M. Franklin Bouillon'un gönderdiği "sıra dışı bir görüşme"de Kral Georges'un, özellikle savaşın ilk günlerinde Nézero ve Damassi gibi bazı yerlerdeki Yunan başarılarını kendi "kalp ışığına" bağlaması ilginçtir. Ama Kral, sonraki değerlendirmelerinde tekrar rasyonel yaklaşıma dönmüş; kara ve deniz birliklerinin işlerini ara vermeksizin takip etmesinin oradaki askerleri motive ettiğini belirtmişti. Kral değerlendirmelerine devam etmiş; özellikle kendilerini savaşı provoke etmekle suçlayan kimi Avrupa gazetelerine şu soruyu sormuştu: "Biz Girit'teki kardeşlerimizin katledilmelerine engel olmak için oraya gittiğimiz halde, siz Sultan'la birlikte buna karşı çıkararak adayı işgal etmemiş miydiniz?" Sonraki değerlendirmelerinde ise, Epir ve Teselya sınırlarında yaşanan olaylarda Avrupa'nın Türklerden yana tutumuna; tüm Batılı güçlerin ve özellikle belli milletlerin kendilerine karşı olduklarına; savaşın esasında entrikalar sonucunda patlak verdiği; kendi güçlerini tarttıklarına ve buna göre ellerindeki askerî imkânları değerlendirme kapasiteleri olduğuna vb. değinmişti.

Avrupa devletleri de kendi cephelerinden öz eleştirilerine devam ediyorlardı. Bu bağlamda İtalya, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'na giden süreçte Avrupa'nın birlik halinde hareket edemediğini belirttikten sonra, savaşın çıkışında Girit'teki Batılı güçlerin başına yeni atanan komutanın kararlarının etkisini de vurgulamıştı. Bunun yanında Avrupa direkt savaşı iki güç arasındaki problemleri çözmekten kaçarak "pasif çözüm umutçusu" olmuştu. İtalya şimdi, Türklerle Yunanlılar savaşırken gönderdiği askerî yardımla oradaki insanların yaşam koşullarının daha da kötüleşmesine neden olacaktı (*La Justice*, 23 Nisan 1897: 1). Diğer taraftan, Savaş dünya basını tarafından izlenirken günümüzde olduğu gibi gazeteciler de yaşamlarını kaybediyorlardı. Bunlardan ikisi *Times* gazetesi ile *Reuters Haber Ajansı*'nin muhabirleriydi. Yine *Illustrated London News* gazetesinin muhabiri elde ettiği tüm not ve haber dosyalarını kaybetmişti (*Le National*, 27 Nisan 1897: 1).

Çarpışmalarda ön plana çıkan kimi stratejik noktalar vardı. Bunlardan birisi aynı isimli körfezin limanı olan Volo Limanı'ydı. Osmanlı'nın burayı alması "Yunanlılar için felaket" oldu. Çünkü burası Yunan ordusunun önemli bir tedarik noktasıydı. Bu mevkîde yaşanan olumsuz gelişmeler Yunan ordusu başkumandanı General Makris'in istifa etmesine; yerine Albay Mavromichalis'in getirilmesine neden olacaktır (*Le National*, 27 Nisan 1897: 1).

Savaş sırasında Rusya, özellikle akraba olduğu Balkan devletlerine karşı psikolojik baskı ve yönlendirmelerde bulunuyordu. 29 Nisan'da St. Petersburg'dan Belgrad, Sofya, Budapeşte ve Çetine'de bulunan Rus temsilcilerine çekilen bir telgrafla, Kont Mouravieff ve Goluchowski, Avrupa'daki Türk topraklarında yaşanmakta olan kriz yani savaş esnasında Balkan devletlerinin tutumunun doğruluğuna ve bunun onları ne kadar memnun ettiğine işaret etmişlerdi. Onların bu duruşu ki barışın sağlanması ve "statükonun korunması" adına önemliydi (*Le Petit Journal*, 1 Mayıs 1897: 2).

Osmanlı Devleti Girit'i güçsüzleştirerek hamlelerin nerelerden yapılabileceğinin arayışındaydı. Bu yerlerden birisi Smyrne (İzmir) olarak belirlendi. Buranın etkin bir

şekilde kullanılabilmesi için “*Büyük Türk Devleti gerçekliğinin tüm yönlerini kapsayıcı*” bir plan hazırladı ve Türk ordularının burada yoğunlaştırılmasına karar verdi. Larissa, Trikkala, Epir ve Hanya’da da çatışmalar sürüyordu (*Le Petit Journal*, 1 Mayıs 1897: 2).

Avrupa bir denge ayarı tutturmakta olduğu kadar Yunanlıları korumakta da kararlı görünüyordu. Buna bir örnek olmak üzere faaliyet gösteren -büyük ihtimalle bir sivil toplum kuruluşu- *Seine et Oise*’de (Büyük Ağ ve Kuş) M. Dufour, Yunan vatanseverliği için “*Şerefli Doğu’nun*” pasivize edilmesi gerektiğini öne sürmüştü. Kurul başkanı ise bu hareketin politik karakterine vurgu yapmış ve konsey çalışmasını tamamlayarak sakince dağılmıştı (*Le Petit Journal*, 1 Mayıs 1897: 2). *La Presse* (6 Mayıs 1897: 1) gazetesi ise Yunanistan’a destek olmak için özel olarak düzenlediği abonelik faaliyetiyle dört bin altı yüz yedi frank altmış sentlik bir yardım miktarına ulaşmıştı. Abone listesinde Paul Meurice, Alphonse Daudet gibi Fransız şair ve yazarlardan oluşan isimler de vardı.

Dönemin güçlü devletlerinin Girit’teki Hristiyanları korumak kadar Osmanlı topraklarında yaşayan Yunanlıları da korumaya çalıştıkları görülüyordu. İngiltere, Fransa ve Rusya bunun için Bâbiâli’ye bir nota vermişlerdi. Fakat beklemedikleri bir şekilde uyarıları kabul görmemişti. Onların aldıkları cevap “*şaşırtıcı bir küstahlık*” şeklindeydi. Osmanlı Devleti ise bu talebi, Batılıların Yunanlıları koruma gayretlerine saygı duysa da, savaştan milletlerden birisini korumaya çalışmanın bir harp ilanıya eşdeğer ve uluslararası hukuka ters olduğunu söyleyerek reddetmişti (*La Presse*, 6 Mayıs 1897: 1).

Bu arada savaşın gidişatının tüm kesimleri memnun etmediği ortadaydı. Bunun kanıtlarından birisi olarak kral Georges’a bir suikast girişiminde bulunulmuştu. Epir’deki Yunan birlikleri komutanı Albay Vassos’un yerine Albay Manos; eski savaş bakanı (ex-ministre de la guerre) Albay Metaxas’ın yerine General Makris; Teselya birliklerinde görevli Vassiliadès ve Korpas’ın yerlerine Albay Mastrapas ile Antonowitz atanmışlardı. Osmanlı tarafındaysa Yanya birlikleri eski komutanı Mustafa Paşa’nın rütbeleri sökülmüş ve askerî mahkemeye çağırılmıştı fakat bunun nedeni belli değildi (*La Presse*, 6 Mayıs 1897: 1).

10 Mayıs’ta özellikle Volo’daki çarpışmalar yoğunlaşmıştı. Yine Batılı devletlerin devreye girmesiyle Edhem Paşa burada bulunan halka ve Volo’nun haklarına saygı göstereceğine söz verdi. Tek şartı ise Yunan donanmasının Türk askerine ateş açmaması ve Volo Limanı’na atış mesafesinden uzaklaşmasıydı. Amiral Stamatelli bunu kabul etti ve böylece şehirdeki yerli yabancı herkes çıkarıldı. İngiliz, Fransız, Alman, Rus ve Avusturya savaş gemileri “*terk edilmiş şehri*” korumak için buraya asker çıkardılar (*Le Radical*, 10 Mayıs 1897: 1).

D. Savaşın Sona Ermesi

14 Mayıs 1897’de İstanbul’daki Batılı büyükelçiler, Türk ve Yunan müzakerecilerin bir barış anlaşması yapabilmesi için Bâbiâli’ye muhtıra verdiler. Buna göre Yunanistan özellikle deniz filolarının vurduğu kıyılar için Osmanlı’ya tazminat ödeyecek; sınır bölgelerinin stratejik noktalarında Osmanlı lehine düzenlemeler yapılacak ve Türkiye’de yaşamakta olan Yunanlılar için iyileştirici önlemler alınacaktı. Aynı gün Tenedos yakınlarındaki bir Osmanlı buharlısı, içine altı resmî Alman görevlisinin de bulunduğu bir Yunan torpido botunu ele geçirmişti. Bunun yanında üç yüz Martini tüfek,

binlerce fişek, altı mitralyöz ve çeşitli malzemeler dahî elde edilmişti (*Le Rappel*, 14 Mayıs 1897: 1).

15 Mayıs'ta Osmanlı, "başarılarının haklı gururunu elinde tutarak" barış görüşmelerine devam ediyordu. Bunu yaparken bir taraftan da ihtiyatı elden bırakmamış ve tüm Teselya'yı işgal etmişti. Bu işgal aynı zamanda onun, Batı'nın tekliflerini yerine getirmekten önceki son küçük hamlesi olarak algılanmıştır. Artık herkesin umudu Türklerin barışı onaylayacağı yönündeydi. Çünkü bu konuda sağlanan "concert européen" in işaret ettiği anlam gerekli icraatlar için acele edilmesini zarurî kılıyordu. Osmanlı'nın buna cevabı olumlu oldu ve barış görüşmelerini düşmanlığı bir tarafa bırakarak sürdüreceğini açıkladı fakat sorunun değerlendirilmesinin ve tartışmaların bayramdan sonraya tehirini istemişti. Bu arada Yunanistan da tıpkı Osmanlı gibi savaş ve barış zeminini aynı anda yokluyordu (*Le Siècle*, 15 Mayıs 1897: 1).

İlk başta, Türklerin lehine bir sınır düzenlemesi dışında, savaş tazminatı olarak Yunanistan'ın yüz yirmi milyon frank ödemesi konuşulmuştu. Almanya ise II. Abdülhamid'in aklında olan miktarın yetmiş sekiz milyon frank olduğunu düşünüyordu. Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne bu şekilde bir savaş tazminatı ödemesi konuşulurken, Yunanistan Başbakanı M. Delyanni, Girit'in Osmanlı tarafından, tazminat ödenmeden boşaltılmasını eleştirdi ve Yunan Meclisi onunla aynı fikirde olmasa bile, Yunanistan'ın da Osmanlı'ya hiçbir zaman yukarıda bahsedilen tazminatı ödemeyeceğini söyledi. Zaten Batılı devletler de Yunanlıları tazminat konusunda özgür bırakmışlardı (*Le Siècle*, 15 Mayıs 1897: 1).

Osmanlı İmparatorluğu, bir süre önce altı büyük devletin verdiği ve Yunanistan ile arasındaki husumet ve savaşın bitirilmesini istediği notayı 15 Mayıs 1897 tarihinde henüz kabul etmemişti. Değerlendirilmesi bayramdan sonraya bırakılmış olan notadaki isteklerin kabul görmesinin önündeki en büyük engellerden birisi -söylendiğine bakılırsa-Saray'daki savaş konseyinin harbe devam edilmesi yönündeki kararlılığıydı. Halbuki çözüm oldukça basitti ve bu çözüm, Girit'in Yunanistan'a bırakılmasından başka bir şey değildi. Osmanlı özellikle Epir'deki askerî faaliyetlerine ara vermeyeceğini duyurmuştu. Çünkü henüz bir ateşkes imzalanmamıştı (*Le Temps*, 16 Mayıs 1897: 1).

İngiltere'de *Birmingham Post* gazetesinde M. Chamberlain, Osmanlı'ya sunulmuş olan barış şartlarının bir değerlendirmesini yapmıştı. Bunu analizi yaptığı makale "bir diplomatik otorite niteliği" taşıyordu. O, Osmanlı Devleti'ne Yunanistan tarafından ödenmesi istenen tazminatın bu ülkenin finansal yönetimini geçici de olsa olumsuz etkileyeceğini; üstelik bunun Yunanlıları ekonomik yönden Osmanlı'ya bağımlı kılacağını belirtmişti. Tek faydası şu olacaktı ki, savaşın devam etmesi durumunda kaybedecekleri topraklar için bu riski ortadan kaldıracaktı. Bu noktada Yunan borçları için tıpkı Osmanlı'da kurdukları Düyun-ı Umumiye İdaresi tarzında bir kurum oluşturma düşüncesi ilginçtir. Çünkü bu, büyük denilen güçlerin, hangi devlet olursa olsun maddî çıkarlarını öncelediğini gösteriyordu. Bunun yanında, *Times*'a konuşan M. Ralli, eğer bugünlerde Yunanlılara destek verilmezse bunun onları daha zor ve acı durumlar içine atacağını söylemişti (*Le Temps*, 16 Mayıs 1897: 1).

Savaşın son günlerinde Epir'de yaşanan çatışmalarda yaralanan otuz kişinin arasında, "Greklerin Jeanne d'Arc"ı (15. yüzyılda İngilizlere karşı savaşan Fransız köylü kızı [<https://www.biyografi.net.tr/jeanne-d-arc-kimdir/>. Parag. 1]) olarak adlandırılmış

bulunan Bayan Constantinidès de yer alıyordu. Savaşın son günlerinde çatışmalar Epir bölgesinde Kriezis, Nicopolis ve Preveze’de yoğunlaşmıştı. Bir diğer çarpışma alanı Teselya’ydı. Gazeteye göre Domokos yakınlarındaki bir kaleye bin iki yüz Yunanlı ve soyları, Büyük İskender’den sonraki altı komutan’dan (bu komutanlara “*diadoque*” denilmekteydi. [<http://www.thefreedictionary.com/Diadochus>]) dördüncüsüne dayanan iki yüz elli “*garibaldi*” (çoluk-çocuk da dâhil aile [<http://www.nedirnedemek.com/garibaldi-nedir-garibaldi-ne-demek>]) sığınmıştı. Batılı güçler bir taraftan da Girit’e yardıma devam ediyorlardı (*Le Temps*, 16 Mayıs 1897: 2).

Osmanlı Devleti “*şayet barışın temel koşullarını oluşturacak şekilde düzenlenirse*” bir ateşkes yapılmasına razı olduğunu 15 Mayıs’ta deklare etmişti. Barışın temel şartlarını ise, sınırların 1832 senesindeki haline getirilmesi; kendisine iki yüz otuz milyon franklık bir savaş tazminatı ödenmesi; ticarî ayrıcalıkların ortadan kaldırılması ve bir iade anlaşması yapılması şeklinde sıralamıştı. Bu şartların, ilk başta genel beklentiye zıt ve düşmanlığı sonlandırmak değil onu canlandıracak bir nitelikte olduğu değerlendirildi. Bahsedilen 1832 sınırı hakkında tarihsel bilgiler verildi (*Le Temps*, 17 Mayıs 1897: 1). Ağır olduğu düşünülen bu şartlarla ilgili olarak Yunanlılarla birlikte Batılı güçler de Osmanlı’yı ikna etmeye çalışıyorlardı. Almanya İstanbul’daki büyükelçisine, II. Abdülhamid’e onun isteklerinin “*aşırı ve kabul edilemez*” olduğunu bildirmek yönünde bir emir vermişti. Almanya, Türk tarafının istediği savaş tazminatını alıncaya kadar Teselya’yı işgal altında tutmasının barışı tehlikeye attığını düşünmekle birlikte, “*bu işgalin Yunan ekonomisinin Avrupa tarafından kontrol altına alınmasına tercih edildiğini*” söylüyordu. Çünkü Almanya esasında kapitülasyonların sürdürülmesinden yanaydı (*L’Univers et Le Monde*, 18 Mayıs 1897: 2).

Batılı güçler artık bir anlaşmanın yapılması için acele ediyorlardı. Bunun için özellikle sınır düzenlenmesi ve savaş tazminatı üzerinde yoğunlaştıklarını görüyoruz (*Le Temps*, 17 Mayıs 1897: 1). Açıkça ki, birincisinin nedeni savaşın galibi Osmanlı’yı makul hudutlar içinde tutmak; ikincisinin sebebi ise, o sıralar hâlâ Osmanlı Devleti’ne da uyguladığı gibi Yunanistan üzerinde de ekonomik sömürmesini, Düyun-ı Umumiye tarzında bir yapıyla pekiştirmektir. Ayrıca Türk tarafının savaş tazminatını alıncaya kadar savaş sırasında elde ettiği toprakları bırakmaması “*yakıcı bir sorun*” şeklinde değerlendiriliyordu. Bu noktada Rusya diplomatik çevrelerinde, Türkiye’den, bir savaş vererek aldığı toprakları, alacağı tazminat net bir şekilde garantiye bağlanmadan boşaltmasını istemenin uluslararası güç kullanım koşulları ve haklarına zıt olacağı konuşuluyordu. Hatta geçmişte Japonya’nın, Çin ile yaptığı savaşın ardından Liao-Toung Yarımadası’nın işgali örnek olarak verilmişti. Bu arada Brezilya Büyükelçiliği bölgedeki savaş halinden ötürü Demiryolu Birliği’nden demiryolu kiralama işinin 9 Eylül’den sonraki bir tarihe ertelendiğini bildirmişti (*Le Temps*, 17 Mayıs 1897: 1).

Osmanlı ile Yunanistan arasındaki çatışma ve diğer münasebetler yukarıdaki şekilde devam ederken Avrupa devletleri, Girit ablukasını kaldırmanın yolunu arıyorlardı. Ateşkese yaklaşılmaktayken bu gerekliydi. Böylece ilk etapta beş yüz Yunanlı ve yirmi memur ile bin iki yüz gönüllü Atina’ya döndü. Yine, Girit’e gitmek için Yunanistan’da hazır bekleyen ve otuz ikisinin İtalyan olduğu altmış yabancı gönüllü de buradan ayrıldı. Gelişmeler böyleyken Girit Müslümanları da Padişaha, Yunanlılar adadan ayrıldıktan sonra burada inançlarını hiçbir sıkıntı ve problemle karşılaşmaksızın

yaşayabilecekleri bir düzen kurulması ve Girit'in Osmanlı'dan koparılması konularında açıklama istedikleri telgraflar göndermişlerdi (*Le Temps*, 17 Mayıs 1897: 2).

Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında, özellikle Avrupa'nın baskı ve yönlendirmesiyle, bir ateşkes anlaşmasına doğru iyice yaklaşıldığı halde yine de tereddütler devam ediyordu. “*insanların beklentisini karşılayacak şekilde kesinlik arz eden bir diplomatik zeminin*” gelişmemesi şikâyet konusuydu. Fakat bu noktada bahse konu zeminin oluşmamasının nedeni olarak Osmanlı'nın barış anlaşmasında salt Avrupa'nın isteklerini kabul etmemesinin işaret edilmesi ilginçtir (*Le XIXe siècle*, 19 Mayıs 1897: 1). Çünkü bu şekildeki bir davranış ya da değerlendirme Avrupa'nın dayatmacı üslubunun bir göstergesidir.

Her iki taraf da son ana kadar, bir yandan ateşkes için diplomatik zeminde manevralar yaparken, diğer yandan kendilerince anlaşmada ellerini güçlendirecek askerî hamleler yapmaya devam etmişlerdi. Edhem Paşa'nın 17 Mayıs'ta bile Yunan ordusuna “*yeni ve yoğun yenilgiler*” tattırmasına izin verilmişti. Bu bağlamda Sultan II. Abdülhamid de, savaşın başlarında devredilemez olduğu beyan edilen ve eskiden Avrupa'nın kontrolünde olan -Teselya'yı kastediyor - kısımları istediğini söyleme cesareti göstermişti. Bu isteğini ise savaşın iki tarafın da elde ettikleri maddî kazanımları/faydaları bırakmayacakları düşüncesine dayandırmıştı. Teselya'yla ilgili görüşünü şöyle gerekçelendirmişti: Burası ilk önceleri, 1829 Edirne Anlaşması ile birlikte Osmanlı topraklarından ayrılmak durumunda kalan Yunanlılar'ın, 1878 Berlin Anlaşması'ndan sonra bir süreliğine yerleştirilecekleri sığınak olarak düşünülmüş ve Avrupalılar tarafından Yunanistan'a verilmişti (Danişmend 1972: IV, 336-37). Osmanlı bu amaç ve uygulama için bir noktaya kadar rıza göstermiş ve en sonunda gelişen olaylar hem Avrupalılar'ın hem de Osmanlı'nın yanıldığının kanıtı olmuştu. Özellikle Makedonya'daki Yunan istilacıların bu bölgeyi kullanarak giriştikleri tedhiş hareketleri savaşın tuzu biberi olmuştu. Ama Batı, bu konudaki kararın sonradan 1878 Berlin Anlaşması'nda iki taraf eliyle alındığını; yine Epir ve Platamona gibi yerlere Yunanlılar'ın çıkarılmasının Osmanlı Devleti tarafından kabul edildiğini bildirmişti (*Le XIXe siècle*, 19 Mayıs 1897: 1).

Tüm bu yaşananların ardından, son ana kadar Avrupalı devletlerin kendisini kurtaracağı ümidinde olan Yunanistan, disiplinli Türk ordusu karşısında ağır bir yenilgiye uğradı. İstanbul'da toplanan barış konferansında II. Abdülhamid, eli güçlü olmasına rağmen Teselya'nın yeniden Osmanlı'ya bağlanması talebini kabul ettiremedi. Bunun yerine dört milyon altın liralık bir savaş tazminatına -savaşın son günlerine kadar Osmanlı'nın talep ettiği miktar on milyon lira olmasına rağmen (*L'Univers et Le Monde*, 18 Mayıs 1897: 2)- ve bazı sınır düzenlemelerine razı oldu. Böylece savaş “*ekonomik bakımdan Türkiye için olumlu oldu*”. Bunun dışında Sultana içte ve dışta prestij kazandırdı. Negatif iç muhaliflerin sesi -en azından bir süreliğine- kesildi (İlginç bir muhalif davranış için bkz. Hanioglu, 2004: 68-71). Girit'in yönetimi ise Almanya ve Avusturya'nın yönetimde yer almak istememeleri neticesinde İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya'ya kaldı (Haslip 2001: 257-60). Zafer için Sultan II. Abdülhamid'i ilk tebrik eden ise Almanya oldu. Bu devletin kimi önemli meseleler hakkındaki siyaset ve politikaları o dönemde Osmanlı'ya oldukça “*rahat nefes aldirmişti*” (Alkan 2010: 177).

E. Sonuç

Hemen her alanda oldukça büyük ve yeni değişimlerin temellerinin atıldığı 19. yüzyıl, Osmanlı Devleti'ni, tüm samimî yenileşme çabalarına rağmen oldukça zorladı. Devlet, çağın getirdiği ve gerektirdiği yenilik veya düzenlemeleri yapmaya mecbur kaldı. Tabii bunları yapmak imparatorluğun uzun yüzyıllar boyunca oluşmuş bulunan geleneksel yapısı ve anlayışının tam karşısında konumlanmak demektir.

Osmanlı ve dünya için artık iyice yaklaşmakta olan bu yeni ve klasik dünyaya oranla oldukça farklı çağ bilgi, kültür, eğitim, teknoloji vb. alanlarda sesini daha fazla duyurmaya başlamıştı. Ayrıca yeni gelen dönem, ülkelerin ve özellikle Batı'nın politik anlayışını daha da acımasız hale getirdi ve bu egoizmin hedefleri için milliyetçilik, Osmanlı gibi çok etnisiteli ve toplumlu bir yapıya sahip olan imparatorluklara müdahale ve baskının zeminini oluşturdu.

İlk olarak 1669'da Osmanlı'ya katılan Girit'te Hristiyan halk, Batı'nın da kışkırtmasıyla, tıpkı Ermenilerin yaptığı gibi, 19. yüzyılın sonlarında özgürlük hedefine yöneldi. Bu yönelim Yunanistan'ın genişleme hayallerini de ateşledi ve böylece Girit Meselesi, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nın temel nedenlerinden birisi oldu.

Savaş ve Girit Meselesi, Avrupa ve Rus parlamentolarında hararetle tartışıldı. Değerlendirme platformlarından birisi de gazeteler oldu. Fransız gazeteleri de bu kısımdandı. Dünyadaki diğer sosyo-ekonomik, askerî, politik, edebî vs. alanlardaki gelişmelere yer veren ve genelde üç sayfadan oluşan bu gazetelerde 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı kendisine, "La Guerre Turco-Grecque" ya da "La Guerre d'Orient" gibi başlıklar altında yer buldu. Söz konusu gazeteler, gerek kendi kaynaklarından, gerekse diğer ülke kaynaklarından ulaştıkları 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'na dair haberleri, genelde bir gün gecikmeli olarak günbegün verdiler. Batılılar arasında yaşanan, savaşın çözüm usulleri konusundaki fikir ayrılıklarından, kimi diplomat veya devlet adamlarının mektup veya mülakatlarına kadar çeşitli mevzular bu gazetelerde yayımlandı. Tüm bunlar, söz konusu savaşı değerlendirirken oldukça değerli bilgilerdi.

Kaynaklar

Fransız Gazeteleri

Gil Blas. (1897, 22 Mart).

<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k75220491/f2> (E. Tarihi: 01.08.2017)

Journal des Débats, Politiques et Littéraires. (1897, 6 Nisan).

<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k468712q.item> (E. Tarihi: 03.08.2017)

L'Écho de Paris. (1897, 11 Nisan).

<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k801415c?rk=21459;2> (E. Tarihi: 03.08.2017)

L'Intransigeant. (1897, 27 Mart).

<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k7808139/f1.item> (E. Tarihi: 02.08.2017)

L'Univers et Le Monde. (1897, 18-19 Mayıs)

<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k709493c/f3.item>

<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k709494r/f3.item> (E. Tarihi: 06.09.2017)

La Croix. (1897, 20 Mart).

<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k217210h?rk=21459;2> (E. Tarihi: 01.08.2017)

- La Justice*. (1897, 23 Nisan).
<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k824463n/f1.item> (E. Tarihi: 23-24.08.2017)
- La Lanterne*. (1897, 18 Nisan).
<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k75317287.item> (E. Tarihi: 15-17.08.2017 tarihleri arasında erişildi.)
- La Presse*. (1897, 6 Mayıs).
<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5484326/f1.item> (E. Tarihi: 28-30.08.2017)
- Le XIXe siècle*. (1897, 19 Mayıs).
<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k7567601x/f1.item>
<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k7567602b.item> (E. Tarihi: 06.09.2017)
- Le Gaulois*. (1897, 16 Nisan).
<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5298586.item> (E. Tarihi: 08.08.2017)
- Le Journal*. (1897, 1 Nisan).
<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k7617690s/f1.item> (E. Tarihi: 02.08.2017)
- Le Matin*. (1897, 19 Nisan).
<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k557024b/f1.item> (E. Tarihi: 18-22.08.2017)
- Le National*. (1897, 27 Nisan).
<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6818760k/f1.item> (E. Tarihi: 24.08.2017)
- Le Petit Journal*. (1897, 1 Mayıs).
<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k614239m/f2.item> (E. Tarihi: 28.08.2017)
- Le Radical*. (1897, 10 Mayıs).
<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k7610213f/f1.item> (E. Tarihi: 30.08.2017)
- Le Rappel*. (1897, 14 Mayıs).
<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k75428500/f1.item> (E. Tarihi: 30.08.2017)
- Le Siècle*. (1897, 15 Mayıs).
<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k743249m/f1.item> (E. Tarihi: 30.08.2017)
- Le Temps*. (1897, 16-17 Mayıs).
<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k235236d/f1.item>
<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k235237s/f1.item> (E. Tarihi: 05-06.09.2017)

Araştırma Eserler-Ansiklopediler

- Ali Said. (1994). *Saray Hatıraları, Sultan Abdülhamid'in Hayatı*. A. N. Galitekin (Haz.). İstanbul: Nehir Yayınları.
- Danişmend, İ. H. (1972). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi I-V*, İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Haslip, J. (2001). *Bilinmeyen Sultan II. Abdülhamid*. İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayınları.

Makale

- Hülagü, M. Sultan II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı donanması hakkında bir değerlendirme: 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı Örneği.
<http://www.metinhulagu.com> (E. Tarihi:17.08.2017)

Kitap bölümleri

- Akşin, Sina. (1995). Siyasal Tarih (1789-1908). *Türkiye Tarihi I-V*. c. III içinde (ss. 75-190). S. Akşin (Yay. yön.). İstanbul: Cem Yayınları.
- Hanioğlu, M. Şükrü. (2004). Jön Türkler ve Osmanlı'da İç-Dış Politika Bağlantısı. *Türk Dış Politikasının Analizi* içinde (ss. 57-82). F. Sönmezoğlu (Der.). İstanbul: Der Yayınları.
- Alkan, Necmettin. (2010). Osmanlı Devleti'nin Batı Politikası, Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e (1839-1908). *Türk Dış Politikası I-II*. c. II içinde (ss. 137-188). M. Bıyıklı (Ed.). İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.

Sözlükler

- Alova, Erdal. (2013). Phalér/um. *Latince-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Dictionnaire Geographique de L'Empire Ottoman*. (1873). L. Brosset (Ed.). St. Petersburg: World Public Library.
- Sami, Şemseddin (1889-1898). *Kamusu'l-A'lam*.
<http://www.kamusulalam.com/osmanlica-ansiklopedi-madde-10175.html> (E. Tarihi: 22.08.2017)

İnternet adresleri

- <http://maisonsvictorhugo.paris.fr/fr/paul-meurice> (E. Tarihi:28.08.2017)
- <https://www.biyografi.net.tr/jeanne-d-arc-kimdir> (E. Tarihi: 05.09.2017)
- <http://www.nedirmedemek.com/garibaldi-nedir-garibaldi-ne-demek> (E.Tarihi:05.09.2017)
- <http://www.thefreedictionary.com/Diadochus> (E. Tarihi: 05.09.2017)